

УДК 821.162.1 Грабовський

Ірина РУДЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри східноєвропейських мов
Навчально-наукового центру мовної підготовки,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка

КОНЦЕПТИ КЛЕРИКАЛЬНИХ ДОКТРИН У КРИТИЧНОМУ ДОРОБКУ М. ГРАБОВСЬКОГО

Дана стаття присвячена аналізу еволюції філософських поглядів літературного критика доби романтизму в Польщі М. Грабовського. Простежено впливи основних європейських філософських течій того часу на формування власної концепції М. Грабовського. Висвітлено основні літературно-критичні праці митця, а також його листи, в яких мали місце судження щодо філософських доктрин.

Для польського романтизму досить вагомою була творчість Міхала Грабовського (1804 – 1863), – видатного літературного критика, письменника-романіста, представника «української школи» в польському романтизмі, видавця, історика, етнографа, естета, громадського і культурного діяча середини ХІХ ст. в Польщі. Довгий час творча спадщина й суспільна впливовість М. Грабовського замовчувалася у зв'язку з відмінністю поглядів митця від загальноприйнятих на той час. Його багатогранна творча діяльність мала непересічне значення для розвитку польського письменства на національній основі, зокрема подальшого поступу критичних досліджень. У різні часи його активна праця була предметом як наслідування, так і висміювання. Тому актуальність теми нашого дослідження зумовлена необхідністю сучасного прочитання літературно-критичного доробку М. Грабовського з погляду панівних філософських теорій ХІХ століття в Польщі та Європі.

Метою даної розвідки є осмислення філософської концепції М. Грабовського в контексті польського романтизму, з'ясування її домінантних принципів та напрямків.

Ще під час навчання в Уманській школі М. Грабовський опинився в середовищі, де панували класицистичні настрої та тенденції. Основна частина викладачів навчального закладу була вихована на класичній римській і грецькій літературі, а також переважно на творах польських письменників кінця ХVІІІ ст. Чітко окресленого розмежування в часі чи раптового переходу від одного стилю до іншого (класичного та романтичного) не було, і література творилася шляхом компромісу нових ідей і старих ідеалів, які

потроху відживали себе. Тогочасне суспільство відчувало певну обтяжливість естетики класицизму й потребу в простішій і зрозумілішій народній словесності.

У 1818 р. у «Пам'ятнику Варшавському» побачила світ праця К. Бродзінського «Про класичність і романтичність, тобто про дух польської поезії». Автор сконцентрував свою увагу на майбутньому польської літератури, визначивши умови, в яких вона перебувала: з одного боку над нею тяжів вплив французького класицизму, а з іншого – німецького романтизму. І саме в цьому трактаті К. Бродзінський висловлював думки про те, що польська література неодмінно мусить звернутися до власної історії, етнографії, фольклору та своїх національних особливостей. Ці погляди не могли не позначитись і на переконаннях молодого літературознавця М. Грабовського. Уже в перших своїх наукових розвідках, як, наприклад, «Спостереження над баладами С. Вітвіцького» він задався питанням про те, що насправді становить суть народної поезії? Що таке фольклор? Тут же і намагався відповісти на поставлені проблеми. М. Грабовський мислив так, як і тогочасні романтики, говорив про модифікації зразків із легенд і народних образів, що були характерні для польської літератури, про ідеальний світ, про справжні почуття і враження. Певною мірою М. Грабовський орієнтувався на думки Ж. де Сталь, яка основною місією поета вважала відтворення літератури через розкриття її сокровених таємниць¹.

У листі М. Грабовського до Б. Залеського від 20 жовтня 1824 р., як і в статті «Спостереження над баладами С. Вітвіцького», бачимо певний вплив А. Шлегеля та К. Бродзінського. Теорія М. Грабовського ґрунтувалася на двоїстості почуттів людини, що виникали із зовнішніх та внутрішніх переживань. Саме набутки внутрішніх вражень він називав романтизмом, і трохи докладніше розвинув цю гіпотезу в «Думках про польську літературу». Тут ішлося про те, що польська література мала отримати нове творче «обличчя», а саме вираз моральності народу, столітні його надбання, традиції, відчуття².

Узагалі літературно-критичну творчість М. Грабовського можна умовно поділити на два періоди. Перший – 1825 – 1830-ті рр., власне романтичний, складався з двох етапів. Перший, початковий етап, – коли теорія критики М. Грабовського ґрунтувалася на природі двоїстості почуттів, що виникали із зовнішніх та внутрішніх переживань («Думки про польську літературу»). Другий етап, кінець 30-х рр. XIX ст. – 1843 р., позначений поступовими впливами клерикальної філософії та естетики. У 1841 р. вийшли його статті, які містили релігійні роздуми – «Світ і поет Ю. І. Крашевського» та «Про Звичаєві мішанини Яроша Бейли», а також численні розвідки: «Кілька слів п. Крашевському» (1841), «Літературна кореспонденція М. Грабовського» (1842 – 1843), «Про польський переклад Шекспіра» (1843).

Другому періодові 1843 – 1863 рр. властива радикальна зміна поглядів. Переживши несправедливий осуд суспільства 1843 року, М. Грабовський не вважав за потрібне «підбирати» слова чи коректно виражати думки, що викликали в нього поцінувані ним художні твори. Він друкував досить обмежену кількість рецензій, більшість із яких писалися «до шухляди». У наступні двадцять років побачили світ розвідки «Про „Листопад“» (1845), де

¹ Bar A. Grabowski jako teoretyk i przeciwnik romantyzmu. – Lwów : Z drukarni zakładu narosowego imienia Ossolińskich, 1929. – 35 s. – s. 12.

² Bar A. Michała Grabowskiego listy literackie. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1934. – 450 s. – S. 2.

кожну частину роману Г. Жевуського названо шедевром з огляду на втілення ідеї про історичне минуле та роль слов'янства³; «Про українські народні перекази» (1845), у якій автор уважав фольклор справжнім народним мистецтвом порівняно з тогочасною поезією деяких митців; «Листи про літературу» (1854) та «Про новітні польські романи» (1847), де висловлювалася думка про різнобічність життя і його відображення в літературних романах.

Естетичні теорії окремих романтиків, на думку М. Грабовського, не охоплювали всього того, що в його науковій концепції отримало назву нової школи. Він прагнув усі окремі думки зібрати й певним чином систематизувати. Аби краще зрозуміти теорію романтизму М. Грабовського стисло розглянемо думки провідних німецьких теоретиків романтизму. Наприклад, Ф. Шеллінг стверджував, що краса – це висвітлення безкінечності як чогось завершеного, а А. Шлегель розглядав нескінченність як таке, без чого не можна було б пізнати дійсність. Це реалізовувалося лише через символи та образи. Таким чином, у А. Шлегеля поетизування і символізування було одним і тим же. Варто звернути увагу й на мову. Вона була унікальним інструментом, за допомогою якого можна було висловити поєднання духу та матерії, тобто виказати свої почуття та висвітлити «внутрішнє через зовнішнє»⁴.

Написавши кілька оглядів та рецензій на художні твори романтиків, М. Грабовський гадав, що створив власну систему романтичних поглядів, але насправді нічого нового сказати йому не вдалося. Можливо, він трохи глибше осмислив погляди німецьких філософів, порівняно з тим, як це зробив М. Мохнацький у своїй праці «Про дух і джерела поезії в Польщі». Останній вважав, що поезія «впливає з почуттів нескінченності, надає змістовні барви зовнішнім явищам, ідеальний порядок переносить на матеріальний <...> і якщо не розв'язує, то робить ближчою і зрозумілішою найбільшу загадку буття»⁵. Варто погодитися, що тут майже немає нічого нового, окрім уже сказаного Й. Фіхте і А. Шлегелем.

М. Грабовський прагнув дати характеристику творчому процесові, узагальнити все про романтичну поезію, але не став наводити дефініцію поезії. Це він зробив пізніше у статті «Про поезію XIX століття», де коротко описав розвиток людини, яка, хоч і є складовою природи, але містить у собі два світи, і, в силу свого внутрішнього світу, «виходить за зовнішні рамки»⁶. Значить, М. Грабовський запозичив ідею Й. Фіхте про «я» і «не-я», а також згадану думку А. Шлегеля про мову як засіб вираження в матеріальній формі внутрішніх переживань. Отже, М. Грабовський лише навів та дещо узагальнив теорії естетиків німецького романтизму, «пропустивши через себе» та пристосувавши їх до національних особливостей польської літератури. Але попри все сказане, в Польщі він перший розвинув систему романтичних поглядів у всьому їхньому розмаїтті. Мабуть саме тому митець вважав, що він кинув новий «промінь світла» на романтичну філософію⁷.

У своїх подальших працях М. Грабовський і надалі слідував впливам західних теоретиків. Ставлячи поезію понад усі мистецтва, позбавляючи всіляких рамок і визначаючи її зародження в душі людини, він знову

³ Ершов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с. – С. 247.

⁴ Bar A. Grabowski jako teoretyk... Op. cit., S. 15.

⁵ Krechowiecki J. Wiadomość o życiu i pismach Michała Grabowskiego. – Kraków : Czas, 1868. – 53 s. – s. 143.

⁶ Bar A. Grabowski jako teoretyk... Op. cit., S. 8.

⁷ Ibidem, S. 28.

наслідував А. Шлегеля. Перейняв М. Грабовський і релігійні мотиви західних естетів (брати Шлегелі, Ж. де Сталь). Релігію він вважав основою людського життя, а християнство – таким, що оживило поезію, і саме завдяки йому людина звернулася до свого внутрішнього світу. Внаслідок німецьких запозичень, – школи «Бурі й натиску», – відродилася увага до середньовічних поглядів на релігію та світосприйняття. Під романтичною поезією розумілося продовження середньовічної творчості та її синтез із тогочасною новою. Подібним чином говорив і М. Грабовський про середньовічні твори, і, як Ж. де Сталь, поділяв літературу на давню і на «нової християнської Європи». Середньовічні ж джерела він вважав синтезом відродження старих звичаїв та християнської цивілізації. Згодом М. Грабовський дійшов висновків про те, що класична література наслідувала античну поезію, романтична ж – середньовічну. Згадувалося про таке наслідування і в аналізованій праці К. Бродзінського, і в Ж. де Сталь, і в А. Шлегеля. М. Грабовський, як і німецькі романтики, на відміну від французьких, формі поезії надавав необмеженої свободи. Зрештою, як і А. Шлегель, погоджувався, що назва «класична література», під якою малася на увазі література французького класицизму, є неправильною, а до класичних літератур належали лише римська і давньогрецька, а французька література, хоч і постала на їхніх взірцях, як і будь-яке наслідування, була явищем безрезультативним і штучним⁸.

Усі згадані праці та огляди були тільки передумовою до виникнення власної романтичної теорії М. Грабовського. Вона побачила світ у згаданому трактаті «Про поезію XIX століття», вміщеному в першому томі «Літератури і критики». Якби він був опублікований 1830 року, коли і був написаний, можливо, саме цю статтю назвали б «маніфестом польського романтизму», а не М. Мохнацького «Про літературу XIX століття». Та попри все, критик і тут розглянув актуальні проблеми глибше та докладніше за М. Мохнацького. У цьому, найперш, і полягає вищість М. Грабовського як історика й теоретика романтизму.

Що стосується методики розвитку думки, то у своєму дослідженні він дотримувався методу дедукції, порушив питання про сутність поезії, а згодом доходив до конкретних визначень. Завдання тогочасної художньої літератури вбачав у створенні такої, яка б насамперед ґрунтувалася на народній творчості. Цю ідею він перейняв у К. Бродзінського та Й. Гердера, який вважав, що кожен народ має розвивати літературу на власній культурі й традиціях. М. Грабовський зазначав, що будь-яке суспільство мало своє призначення, і що існує дух часу, котрий вимагає певних дій для його втілення в життя.

Повертаючись до питання про форму поезії, М. Грабовський заперечував Й. Гердера в тому, що завдання перед письменництвом змінюється відповідно до вимог епохи, коли змінюються цінності, поняття добра і краси. Він відкидав те, що література була продуктом розвитку краси, а вважав її результатом виображення, відбиття реалій та свідомості нації на певному етапі. Поезію він визначав як гармонію між неорганічним та органічним світом. Але і це не було нововведенням. Тут можна простежити впливи І. Канта, який наголошував на протиставленні зовнішнього та внутрішнього світів. Власне двоїстість буття,

⁸ Grabowski M. *Literatura i krytyka. Pisma M. Gr.* – T.I. – Wilno : nakład i druk T. Glücksberga, 1837. – 145 s.; – T.II. – Wilno : nakład i druk T. Glücksberga, 1838. – 366 s.; – T.III. – Wilno : nakład i druk T. Glücksberga, 1840. – 181 s. – S. 342.

що органічно поєднувалася в мистецтві, і становила основу теорії М. Грабовського⁹.

У житті лише людина має свій індивідуальний світ, розум є частиною народу й неодмінною умовою розвитку людства, а отже, головною складовою всесвіту. Вдосконалення людини відбувається за допомогою вивчення історії та літератури, розвитку духовності. Усі ці міркування настановили М. Грабовського на думку, що сенс життя людини полягає у навчанні, в накопиченні знань. І тут він знову інтерпретував Й. Гердера. Відповідно цивілізація, за переконаннями М. Грабовського, ґрунтувалася на гармонії історичності й духовності, і виражалася в літературі. Це й були основні пункти теорії М. Грабовського. Вони базувалися на тогочасній німецькій філософії, результати якої зібрав до купи та підсумував автор «Літератури і критики».

Після польського листопадового повстання погляди М. Грабовського дещо змінилися. Аби їх витлумачити, звернемо увагу на його релігійні та суспільно-політичні уявлення, бо саме за їхньою допомогою сформувалася доктрина, що і призвела М. Грабовського до критики романтизму. Він вважав католицизм найдосконалішою релігією, а монархічну форму костьолу найудалішою. Письменник належав до беззаперечних прихильників традиціоналізму, а релігія для нього яскраво висвітлювала основні загадки буття, які жодна теорія не здатна так глибоко пояснити чи спростувати. І, відповідно до переконання М. Грабовського, не потрібно в ній сумніватись, а треба просто вірити. Такі тези він висловлював у науковій розвідці «Про „Звичаєві мішанини“ Яроша Бейли» (1842). У романтичній поезії релігія не займала панівного місця, і це змусило його ставитися до неї негативно¹⁰.

У листі до І. Головінського від 11 травня 1840 р. М. Грабовський згадував про його пропозицію щодо перекладу критиком твору Ф. Салезія «Введення в релігію» але М. Грабовський мав певні проблеми і не закінчив перекладу. Це свідчить про те, що критик знав французьку мову¹¹. Він констатував: «Дехто закидає костьолові, що він є воякою і завжди є оточений неприятелями, неважко побачити, що ці неприятелі є щоразу іншими. Було б помилково бачити сьогодні ще зібрання проти костьолу вольтерівських скептиків. Сьогодні йому погрожує небезпечніший ворог, той, хто хоче приглушити релігійний потяг доби: пантеїзм, якого підтримує німецька натурфілософія та французький теоретик А. Ламартен»¹². І додавав поради: «Першим кроком є те, аби повністю ввійти в послух до костьолу, бо ми втратили віру через самовільне міркування. Наш, світових письменників, обов'язок є як отих псів, які зганяють до купи овець, а тоді ви, пастирі (священники), ведете їх на пашу. Усі наші релігійні праці повинні лише доводити, що справжня мудрість – у костьолі, а коли ми її шукали по сторонам, то лише більше угрузли в пітьмі <...> Головна потреба цього століття – відшукання сталих понять після стількох вагань, заспокоєння. Це все може дати віра. Сьогодні нема потрібнішої книги, ніж катехиза <...> Завжди пам'ятаймо, що джерелом усякої хвороби, яку ми пережили, є думки, чим менше їх буде, тим краще <...> Нічого нам сьогодні так не потрібно, як скромність і послухність. Я вважаю корисною лише справу переконання в потребі хоча б цих двох цнот»¹³. А також: «людина не може обійтися без молитви, бо вона поєднує творіння і Сотворителя, не дозволяє душі заплутатися в земних турботах. Діяльність

⁹ Bar A. Grabowski jako teoretyk... Op. cit., S. 30.

¹⁰ Ibidem, S. 527.

¹¹ Bar A. Michała Grabowskiego listy... Op. cit., S. 399.

¹² Ibidem, S. 400.

¹³ Ibidem, S. 400–401.

повинна бути не як раптовий залив, що вмиль висохне на сонці, а як глибока ріка, яка ніколи не втратить своїх хвиль»¹⁴.

Узагалі романтизм мав дві фази: одну німецьку, а другу французьку – обидві розкритиковані польським літературознавцем. Перша, на думку М. Грабовського, мала штучний характер, і пізніше змінилася на французьку, результатом чого стала «шалена література». Розглядаючи у своїй «Літературі і критиці» французьку літературу XIX ст., він характеризував її загалом негативно, а революцію 1789 р. вважав за джерело всього зла, яке було у Франції. Висловлюючи своє ставлення до демократичної Франції, критикував і романтизм. Варто зазначити, що вже після написання третього тому «Літератури і критиці» М. Грабовський виступав як літературознавець, для котрого основною рисою художнього твору був не лише тісний зв'язок із фольклором, а і його релігійно-політична основа.

Головною рисою письменника нового типу, на думку М. Грабовського, мала бути над усе домінуюча релігійність, чого польському письменству на той час не вистачало, звідси й інша філософія, а саме католицька. Він шукав поезію в романтичних мріях, але висловлював ідеї, що духові часу відповідала тільки та література, яка буде розвиватись у релігійному напрямку, і вірив, що іншого шляху немає. Тому в міцкевичевому Густаві бачив героя з «байронічної» епохи, в якій не мало місце християнство¹⁵. Окрім того, він вважав, що релігія могла б стати тією протиположною, яка б тримала в рамках безмежну романтичну свободу, і встановила б панування чесноти й розуму над людиною. Польський критик навів визначення віри, як сам зазначав, відповідно до листа М. Мохнацького до М. Грабовського від 1929 року: «Віра є беззаперечне внутрішнє переконання про те, що знаходиться за межами нашого знання»¹⁶. На жаль, згаданий лист нам не відомий.

На переконання М. Грабовського, у світі існують лише три головні ідеї – Бог, людина і природа. Тому повинна бути наука про Бога, про природу, людину та про взаємозв'язки цих трьох складових між собою. Із цих головних ідей дві є сталими – Бог і природа, а людині властиво змінюватися. Метою людини є навчання і вдосконалення, яке відбувається двома способами: за допомогою історії та літератури, тобто за допомогою набуття досвіду й розвитку духу¹⁷. Так, М. Грабовський із літературознавця, культурного діяча перевтілюється у творця католицької доктрини, що, по суті, перекинула йому дорогу до об'єктивної критики, і все більше віддаляла від магістральних суспільних ідеалів. М. Грабовський назавжди залишився таким, яким він був у глибині свого серця, вірним сином своєї вітчизни. Він не боявся відкрито визнати й публічно виступити з тією програмою, в яку вірив. Як бачимо, М. Грабовський був більше, ніж просто літератор, він хотів створити для Польщі певні підвалини суспільного буття, але своїми діями переконував, ніби не вірив ані в майбутнє Польщі, ані в потребу її індивідуального відродження¹⁸.

Польський критик і літературознавець М. Грабовський був одним із тих діячів, які пристосували ідеї західноєвропейської теоретиків (зокрема німецьких) до польської літератури і мистецтва загалом. Знаходячись із дитинства в середовищі проросійських поглядів, він мав крайні панславистичні

¹⁴Ibidem, S. 402.

¹⁵Grabowski M. Świat i poeta przez J. I. Kraszewskiego // Athenaeum. – 1841. – Т. III. – S. 142–169. – S. 147.

¹⁶Grabowski M. Literatura i krytyka... Op. cit., S. 33.

¹⁷Ibidem, S. 42, 53.

¹⁸Galli E. Pamiętniki // Przegląd Narodowy. – 1913. – № 8–11. – S. 270–271. – S. 270.

й русофільські переконання, що неодноразово ставало причиною непорозумінь із колегами. Своєрідне ставлення до ідей Листопадового повстання породило певною мірою вороже ставлення приятелів митця Б. Залеського та С. Гоцинського, але з часом, коли М. Грабовський досяг слави одного з найпопулярніших літературних критиків на теренах Польщі, стосунки відновились.

М. Грабовський уважав, що політичної незалежності неможливо здобути без певного культурного та освітнього рівня суспільства, стверджуючи, що варто піднімати духовний рівень поляків, і засобами для цього повинні стати література й філософія. Розуміння останньої в митця було неоднозначним. У двадцяті та тридцяті роки ХІХ ст. М. Грабовський перефразовував постулати німецьких учених, будучи романтиком та ідеалістом, але з часом він перейшов на бік католицької філософії і стверджував, що людство має пройти шлях випробувань і страждань, аби пізнати істину.

***Iryna Rudenko. Koncepty doktryn klerykalnych
w krytycznym dorobku M. Grabowskiego.***

Dany artykuł jest poświęcony analizie ewolucji filozoficznych poglądów literackiego krytyka doby romantyzmu w Polsce M. Grabowskiego. Śledzą wpływy głównych europejskich filozoficznych nurtów tego czasu na kształtowanie własnej koncepcji M. Grabowskiego. Wyświetlono główne krytycznoliterackie prace artysty, a także jego listy, w których miały miejsce osądy co do filozoficznych doktryn.

***Iryna Rudenko. The Concepts of Clerical Doctrines
in M. Grabovski's Critical Works.***

This article is sanctified to the analysis of evolution of philosophical looks of literary critic of time of romanticism in Poland of M. Grabovski. Influences of the basic European philosophical flows are traced that time on forming of own conception of M. Grabovski. Basic critical labours of artist, and also his folias in that judgements took place in relation to philosophical doctrines, are reflected.